

The Concept of Mental Violence

Ganna M. Sobko

Odessa State University of Internal Affairs

Odessa, Ukraine

e-mail: annuta@ukr.net

Abstract: The article contains a legal-psychological analysis of the concepts of mental violence, defines the theoretical foundations and suggests additions to the existing definitions. The study yielded a number of new data on the signs of psychological violence and the mechanisms of formation of these signs based on the knowledge gained, and the article discusses the scientific points of view of various eminent scientists, both domestic and post-Soviet scientists, regarding the concept of mental violence. From the considered views, the most important signs are highlighted and the definition of mental violence is proposed.

Keywords: mental violence, violence, mental coercion

Утвердження й забезпечення прав і свобод людини проголошене в Україні основним обов'язком держави, а людина – її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвищою соціальною цінністю нашого суспільства (ст. 3 Конституції України). Практичне втілення цих приписів у реальність неможливе без ефективної протидії злочинності, тому потребує правотворчості та правозастосування, відповідного нагальним соціальним потребам. Це визначає необхідність врахування досягнень не лише правових наук, але й інших галузей знання, в тому числі – юридіко-психологічного, оскільки правове регулювання цілеспрямовано впливає на поведінку особи, яка відображає дійсність і реалізує в своїй поведінці систему цінностей, засвоєних у процесі соціалізації.

Поряд із цим, проведення правової реформи в Україні спричинило ведення в сферу правозастосовчої діяльності великого обсягу нових гуманістично орієнтованих категорій і понять, що потребують осмислення з позицій системного підходу, зокрема, з використанням положень юридичної психології. Становлення практики застосування закону України про кримінальну відповідальність вимагає психологічного аналізу чинних кримінально-правових норм та інститутів, визначення психологічних закономірностей правового опосередкування поведінки особи на рівні концепції психологічно обґрунтованої правозастосовчої бази. Це завдання є не менш важливим, а в часі – першочерговим.

Починати систематичний аналіз поняття психічного насильства необхідно саме з положень юридичної психології. А саме з дослідників психологічної науки таких як: О.Г. Асмолов, М.І. Бобнева, Б.Ф. Ломов, С.Д. Максименко, В.С. Медведєв, О.М. Морозов, В.М. Синьов, В.В.Рибалка, В.О. Татенко, С.І. Яковенко та ін., які займалися розробленням цього питання.

Крім того, питання психічного насильства докладно обґрунтовано представниками юридичної науки : Ю. М. Антонян, М.І. Бажанов, Р.А. Базаров, Ю.В. Баулін, П.С. Берзін, Є.А. Гамаюнова, В.К. Гришук, В.Г.Громов, О.М. Гумін, С.О. Гуртовенко, Ф.Б. Гребьонкін, А.І. Долгова, Є.Г. Веселов, В.П. Ємельянов, А.П. Закалюк, В.Г. Зарипов, А.Ф. Зелінський, А.О. Йосипів, О.О. Кваша, В.В. Козлов, Я.Ю. Кондратьєв, В.О. Коновалова, О.М. Костенко, М.В. Костицький, В.М. Кудрявцев, С.А. Тарарухін, М.В. Костицький, О.І. Коростильов, П.П. Михайленко, В.О. Навроцький, Ю.Є. Пудовочкін, С.В. Расторопова, С.Н. Табакової, А.А. Тер-Акопов, Р.А. Сабітов, О.Д. Чернявський, Н.П. Шевченко та ін.

Необхідності використання психологічних знань у протидії психічному насильству на законодавчому і правозастосовчому рівнях у науковій літературі наголошувалися неодноразово, але переважно йшлося про постановку проблеми, а не про її реалізацію. Зазначене зумовлює актуальність обраної тематики.

Перші витоки поняття насильства, були запропоновані такими науковцями як: М.С. Таганцев, І.Я.Фойницький та М.Д. Шаргородский - і мали виключно ознаки фізичного насильства.

М.С. Таганцев у коментарі до статті Кримінального укладення 1903 р.: «До насильства слід відносити ті посягання на тілесну недоторканість, які не залишають за собою ніяких постійних видозмін в організмі потерпілого, заподіюють швидкоплинний біль або навіть просте неприємне фізичне відчуття» [1, С.168].

І.Я.Фойницький визначав, що «насильство слід визначати як умисне протизаконне застосування фізичної сили, що не переходить в інше злочинне діяння, проти особи потерпілого» [2, С.222].

М. Д. Шаргородский вважав, що насильством є умисна дія на тілесну недоторканість людини, що не спричинило ушкоджень здоров'ю, але заподіяло фізичний біль, спричинення різного роду психічних страждань будь-якими діями, при яких фізичний біль відсутній, не є насильством над особою [3, С.68].

На наш погляд, ці визначення не охоплювали всю різноманітність поняття насильства, проте слід зауважити, що кожне з них мало позитивні моменти.

Наступним кроком в еволюції поняття «насильство» є погляди науковців, які вважали, що психічного насильства не існує, як окремого поняття, і приймали його лише в межах фізичного насильства, такими є: О. В. Старков, В.О. Навроцький та Л. Д. Гаухман.

Так, Л. Д. Гаухман стверджував, що в законі під терміном «насильство» мається на увазі тільки фізичне насильство. Якщо ж передбачається відповідальність за погрозу застосування насильства, то це спеціально обмовляється в диспозиції кримінально-правової норми [4, С.97].

З ним погоджується В.О. Навроцький, що у тих випадках, коли законодавець вважає за необхідне криміналізувати психічний вплив, він прямо вказує на це у диспозиціях статей Особливої частини КК [5, С.153].

О. В. Старков пропонує наступне визначення: «Насильство - це реальне або потенційне спричинення фізичної шкоди, під якою розуміється порушення анатомо-фізіологічної цілісності людини» [6, С.35].

В.Г. Зарипов вважає, термін «психічне насильство» не тотожний (або не є - синонімом) терміну «психічний примус». Він вважає, що насильство - може бути тільки фізичним. Виділяючи в примусі психологічний аспект - доцільно говорити про психічний вплив, а не про насильство [7, С. 56].

Іншої точки зору дотримуються Ю. М. Антонян, О.М. Гумін, Р.Д. Сабіров, Л.В. Сердюка, що є протилежною попередній.

Ю. М. Антонян вважає, що насильство - це фізичний або психічний вплив на когось, нанесення йому шкоди заради власних інтересів, або такий же вплив, при якому можливе нанесення шкоди ігнорується [8, С. 3].

О.М. Гумін під кримінальним насильством розуміє «умисне діяння фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування, що завдає особі моральну шкоду, шкоду її фізичному чи психічному здоров'ю, або економічним інтересам, за вчинення якого передбачена кримінальна відповідальність» [9, С. 48].

Р.Д.Сабіров вважає, що «насильство - це умисний вплив на іншу особу, шляхом використання фізичної сили людей або тварин, а також технічних засобів, вражаючих чинників і властивостей предметів матеріального світу, або різних явищ природи всупереч або поза волею особи, що піддається такому впливу, для порушення її тілесної недоторканості, анатомічної цілісності або нормального функціонування якогось органу, або погроза здійснення подібних дій» [10, С. 26].

«Насильство - це зовнішній, з боку інших осіб, винний і суспільно небезпечний вплив на людину, здійснюваний всупереч її волі і здатний заподіяти їй органічні, фізіологічні або психічні травми або обмежити свободу її волевиявлення або дії» - Л.В. Сердюка [11, С. 127].

Наступні науковці, відрізняють психічне насильство від фізичного і дають йому окреме визначення.

Такі науковці, як В. В. Козлов, мають протилежне бачення, в якому заперечують проти виключення психічних факторів з числа способів впливу на людину, які можуть спричинити тілесні ушкодження. Він вважав, що дію цих факторів можна порівняти з тілесними ушкодженнями, якщо саме ця дія має насильницький характер, встановлений судовими або слідчими органами [12, С. 56].

Є.Г. Веселов запропонував визначення, при якому психічне насильство – це будь-який цілеспрямований деструктивний вплив на психіку особи [13, С. 102].

О.І. Коростильов наголошує на тому, що при погрозі може мати місце вплив на психіку окремої особи, групи осіб, суспільства в цілому [14, С. 6].

Р.А. Сабітов вважає, що на відміну від психічного насильства і примусу, при обмані не придушується воля потерпілого, обман ніколи не ставить потерпілого у безпомічний стан (не позбавляє потерпілого можливості протистояти злочинцю), обман не містить інформації про наміри завдати шкоди інтересам особи, яку вводять в оману, обман не характеризується нападом; обман при допиті, на відміну від насильства, не пов'язаний із завданням страждань потерпілому [15, С. 28].

А.А. Тер-Акопов вмістив в поняття «психічне насильство» загрозу, обман, а також стан, який виникає в результаті психофізичного та психотехнічного впливу, - стан керованої (гіпнотичної) і заміщеної (зомбованої) свідомості [16, С. 56].

Ю.Є. Пудовочкін поділяє психічне насильство на два види:

1) психічне насильство, пов'язане з розладом здоров'я;

2) психічне насильство, не пов'язане з психічним розладом здоров'я, але покликане змінити поведінку потерпілого [17, С. 88].

Проте А.А. Тер-Акопов та Ю.Є. Пудовочкін відносять обман до психічного насильства [18,19 С. 90, С 15].

Є сенс погодитися з думкою тих фахівців, які відносять обман до психічного насильства, тому що обман вчинюється всупереч волі людини, а саме, – проти її бажання. Наприклад, шахрайство ст. 190 КК України. На користь цьому є приклад психологічного тиску при шахрайстві у судовій практиці Апеляційного суду Хмельницької області від 22 серпня 2006 року у справі № 11 - 551/2006 року, де зазначалось, що обман є психологічним тиском [20].

В.Г. Громов зазначає, що дача одурманюючих речовин є психічним насильством, якщо вона спрямована на тимчасову нейтралізацію свідомості, а не на завдання шкоди здоров'ю [21, С. 144].

Н.П. Шевченко виділяє такі види психічного насильства як: пов'язане із психічним розладом здоров'я та не пов'язане з ним [22, С. 145].

Р.А. Базаров відносить до психічного насильства різного роду погрози, поділяючи їх на погрози застосування насильства та інші погрози: погрози застосування фізичного насильства до близьких потерпілого, погрози пошкодженням чи знищенням майна [23, С. 32-33].

На думку С.В. Расторопова і С.Н. Табакової під психічним насильством слід розуміти протиправний вплив на психіку людини за допомогою психічних чинників зовнішнього середовища з метою придушення і підкорення її волі для досягнення злочинного результату. До психічних чинників зовнішньої середовища автори відносять: погрози, завдання фізичної, матеріальної, моральної шкоди, застосування звукових високочастотних генераторів, гіпнозу, ефекту „зомбі”, використання техніки градуйованого психологічного впливу (тобто зіткнення із подразниками, що викликають тривогу), граматичних, стилістичних і логічних засобів подання матеріалу [24, С. 36-37].

Ф.Б. Гребьонкін вказує, що під психічним насильством слід розуміти вплив інформаційного характеру на психіку людини різними способами, які викликають у неї емоції страху або гіпнотичний стан, що придушує її волю і обмежує здатність до вільного самовираження [25, С. 22].

В.Г. Громов та Є.А. Гамаюнова, узагальнюючи погляди Л.В. Сердюка, а також В.В. Іванової, вказують, що психічне насильство – це умисний вплив на людину чи на групу людей з боку інших осіб, який вчиняється проти чи повз волі потерпілого і може завдати йому фізичну чи психічну травму, а також обмежити свободу його волевиявлення чи дій [26, С. 10].

Так само вважають і Л.В. Сердюк, О.Д. Чернявський та В.Г. Громов, які вказують, що психічне насильство може мати місце як проти, так і повз волі потерпілого.

О.Д. Чернявський вважає, що психічне насильство – це умисний суспільно небезпечний протиправний вплив на психіку, і відповідно, поведінку іншої особи, який вчинений повз чи проти її волі в цілях придушення свободи волевиявлення і (або) завдання психічної травми [27, С. 10].

В.Г. Громов вказує, що психічне насильство – це умисний вплив з боку інших осіб на психіку людини чи групи людей, який здійснюється проти чи повз їх волі, здатний придушити свободу волевиявлення, завдати психічну чи фізіологічну травму [28, С. 146].

С.І. Табакова дотримується тієї ж точки зору що і Л.В. Сердюка, О.Д. Чернявський та В.Г. Громова, вказуючи, що психічне насильство – це умисний неправомірний інформаційний вплив на психіку людини за допомогою психічних чинників зовнішнього середовища, яке здійснюється як відкрито, так і таємно з використанням обману чи довірчого ставлення з метою викликати несприятливі психічні процеси в організмі потерпілого чи придушити і підкорити його волю для досягнення злочинного результату [29, С. 173].

Н. Іванцова пише: «Під психічним насильством розумію протиправний умисний вплив, спрямований на психіку іншої людини проти чи повз її свідомості та волі, який завдав їй суттєву шкоду чи створив небезпеку [30, С. 527].

О.М. Храмцов визначив психічне насильство, як суспільно небезпечний, протиправний вплив на психіку іншої особи або групи осіб, який здійснюється з негативістських або інструментальних мотивів в інформаційній формі всупереч або поза волею цих осіб, впливає на свободу їх волевиявлення або спричиняє психічну або фізіологічну травму [31, С. 133]. Таке визначення поняття психічного насильства охоплює, на його погляд, найбільш важливі ознаки психічного насильства і дає можливість саме з цих позицій оцінювати ознаки окремих його проявів (погроза, примушування тощо) та проводити їх відповідну кваліфікацію.

Проаналізувавши визначення поняття «психічного насильства» різних авторів, можна зробити висновок, що кожна точка зору має право на існування і має дуже велику кількість цікавих пропозицій, проте, цілком слушною є позиція наступних науковців: Ф.Б. Гребьонкіна, О.Д. Чернявського, С.І. Табакова, Л.В. Сердюка, В.Г. Громова та О.М. Храмцова.

Спираючись на вищенаведене, пропонуємо наступне визначення поняття психічного насильства як кримінально-правової категорії: «психічне насильство – це передбачена КК протиправна умисна інформаційна дія спрямована на психіку іншої особи з метою придушування, підкорювання волі та здатності на вільне самовираження, яке спрямовано на тимчасову нейтралізацію свідомості, шляхом погрози, застосування фізичного насильства до потерпілої особи або до близьких родичів, погрози пошкодженням чи знищенням майна, примусу, примушування, тероризування, впливу гіпнозу, обману чи довірчого ставлення, що завдало або могло завдати шкоду здоров'ю, порушенню її особистої недоторканості, емоційному стану, соціальним, економічної або політичним інтересам, а також заподіяти психічні травми потерпілої особі».

У запропонованому визначенні є спроба зробити розподіл між способами вчинення психічного насильства, метою його вчинення та наслідками психічного насильства.

Вважаємо, що запропоноване визначення поняття психічного насильства не є ідеальним, це лише чергова спроба вказати на головні ознаки цієї протиправної дії. Але безперечним є той факт, що психічне насильство слід визнавати самостійною кримінально-правовою категорією. У подальшому особливої уваги потребує дослідження конкретних ознак та видів психічного насильства.

References:

1. Tagantsev N.S. (1904) Criminal Imprisonment of March 22, 1903. St. Petersburg, 1904. 1122 p. (In Russian)
2. Foinitsky I.Ya. (1901) Personal and property offenses. Criminal Law Course: Part is special. 4th ed. St. Petersburg, 1901. 430 p. (In Russian)
3. Shargorodsky M.D. (1953) Responsibility for crimes against personality. L.: Publishing house of Leningrad University, 1953. 108 p. (In Russian)
4. Gauchman L.D. (1974) Violence as a means of committing crimes. M.: Yurid. Lit., 1974. 167 pp. (In Russian)
5. Navrotsky V.O. (2007) Violence under the Criminal Law of Ukraine / Vyacheslav Oleksandrovich Navrotsky. - Lviv State Institute of New Technologies and Control named by V. Chornovil. Collection of scientific works [Text] / for collections. edit : O. I. Sushinsky. Lviv: LDINTU, 200 p. (Laws). Whip 2/2007. - 2007. - pp. 149-167. (In Ukrainian)
6. Starkov O.V. (1992) Domestic violent crime (causality, group prevention, punishment). Ryazan, 1992. 145 p. (In Russian)
7. Zaripov V.G. (2006) The definition of the concept of "coercion" in modern criminal law. *Bulletin of the Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia*. № 7, 2006. 145 p. (In Russian)
8. Antonyan Yu.M. Grishko A.Ya. (2004) Contemporary Russian Violent Crime. *Violent Crime: New Threats: Sat. scientific*. Ryazan; M., 2004. p.3. (In Russian)
9. Gumin O.M. (2009) Criminal-Violent Contradiction to Person. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 2009. 360 p. (In Ukrainian)
10. Sergeevsky ND (1908) Russian criminal law. Part of the general: Handbook for lectures. -7th ed. -S.-Petersburg: Printing house by MM Stasyulevich, 1908. 385 p. (In Russian)
11. Serdyuk L.V. (2002) Violence: Criminological and Criminal Investigation. M.: Yurlitinform, 2002. 384 pp. (In Russian)

12. Kozlov V.V. (1976) Forensic-medical-diagnostic and diagnostic tests for lesions. Saratov: Saratov. Untitled, 1976. 206 pp. (In Russian)
13. Veselov E.G. (2002) Physical and psychological induction of a crime that excludes the crime of deeds: Dis. ... Candidate lawyer Sciences: 12.00.08. Krasnodar, 2002. 201 p. (In Russian)
14. Korostilov O.I. (2001) Criminal-legal characteristic of the threat: Author's abstract. dis ... Candidate lawyer Sciences: 12.00.08. Stavropol, 2001. 25 p. (In Russian)
15. Sabitov R.A. (1980) Deception as a means of improving offenses: Study. way. Omsk: Ministry of Internal Affairs of the USSR. Omsk High School of Police. Research and Editorial-Publishing Department, 1980. 79 p. (In Russian)
16. Ter-Akopov A.A. (1993) On the legal aspects of mental activity and psychological security of a person. *State and Law*. 1993. № 4. p. 93. (In Ukrainian)
17. Pudovodchikin Yu.E. (2000) General-legal struggle with the involvement of minors in committing anti-social actions: problems of qualification and prevention. Stavropol, 2000. P. 77. (In Russian)
18. Ter-Akopov AA (1993) On the legal aspects of psychicactivity and psychological safety of a human being. *State and Law*. 1993. No. 4. P. 88-97(In Russian)
19. Pudovochkin Yu.E. (1999) Involvement of a minor in committing anti-social actions: criminal-law and criminological aspects: Author's abstract. dis ... Candidate lawyer Sciences: 12.00.08. Krasnodar, 1999. 21 p. (In Russian)
20. Decree of the Chamber of Criminal Cases of the Court of Appeal of Khmelnytskyi region dated August 22, 2006 in case number 11 - 551/2006 year. -[Http: //www.reyestr.court.gov.ua/pls/apex/f? P = 204: 2: 1241990828184289 :: NO :: P2_DC_ID: 10000231053.](http://www.reyestr.court.gov.ua/pls/apex/f?P=204;2:1241990828184289::NO::P2_DC_ID:10000231053) (In Ukrainian)
21. Gromov VG (2003) Some issues of violence against the personality. *Criminally-legal-humanitarian and eeoptimization: A scientific and practical conference devoted to the memory of the professor A.N. Krasikova, Ministry of Education of the Russian Federation*20 - March 21, 2003 / Ed. B.T. Razgildiev Saratov: Izot Saratov. monarchy Law Academy, 2003. P. 142-147. (In Russian)
22. Shevchenko N.P. (2003) Criminal responsibility for the involvement of a minor in the commission of a crime: Dis. ... Cand. legal Sciences: 12.00.08. Stavropol, 2003. P.145. (In Russian)
23. Bazarov R.A. (1996) Juvenile offenders: criminal violence, measures of resistance. Yekaterinburg, EVSH Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation, 1996. 282 p. (In Russian)
24. Bazarov R.A. Juvenile offenders: criminal violence, measures of resistance. - Yekaterinburg, EVSH Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation, 1996. - 282 p. (In Russian)
25. Grebenkin F. B. (2004) Criminally-legal awareness of the psychological violence in crimes against property: Author's abstract. dis ... Candidate lawyer Sciences: 12.00.08. - M., 2004. - 26 p. - [http://www.lawportal.ru/book/book.asp?bookID=1151662;http://lawportal.ru/script/cntSource.asp?cntID=100056445.](http://www.lawportal.ru/book/book.asp?bookID=1151662;http://lawportal.ru/script/cntSource.asp?cntID=100056445)
26. Gromov VG, Gamayunova EA (2003) Some types of classifications of violence // Society; Culture; Crime: Interuniversity Compilation of Scientific Work. Ed. Col. V.G. Thunders (ed.) And others. 5. - Saratov: Izot Saratov. Un-a, 2003. - P. 7-14. (In Russian)
27. Chernyavsky A.D. (1991) Psychic violence when committing mercenary crimes: criminal law and criminological problems: author. dis. ... Cand. legal Sciences: 12.00.08. M., 1991. p.10.
28. Gromov V.G. (2003) Some issues of violence against the personality. *Criminally-legal-humanitarian and eeoptimization: A scientific and practical conference devoted to the memory of the professor A.N. Krasikova, Ministry of Education of the Russian Federation. Saratov monarchy Academy of Law, March 20 - 21, 2003* / Ed. B.T. Razgildiev Saratov: Izot Saratov. monarchy Law Academy, 2003. P. 142-147. (In Russian)
29. Tabakova S.N. Psychic Ease. *Actual Problems of Criminal Law in New Years of the Year: Mater. Interuniversity. scientific practice. seminar dedicated 100th birthday of Professor M.D. Shargorodsky - Ryazan, Ministry of Justice of the Russian Federation. Academy of Law and Management, April 24, 2004* Ed. count: A.Ya. Grishko (ed.) And others. Ryazan: Academy of Law and Administration of the Ministry of Justice of the Russian Federation, 2004. P. 172-177. (In Russian)
30. Ivantsova N. (2004) Basic principles of the concept of socially dangerous violence in criminal law. *Criminal law*. 2004. No. 4. P.26-28. (In Ukrainian)
31. Khramtsov O.M. (2006) Psychical violence in criminal law: understanding and signs. *NUVS Visnyk, VIP.34*, 2006, P.130-134. (In Ukrainian)

Понятие психического насилия

Собко Анна Николаевна, e-mail: annuta@ukr.net

Одесский государственный университет внутренних дел, г. Одесса, Украина

Аннотация: в статье проведен юридико-психологический анализ понятий психического насилия, определены теоретические основы и предложены дополнения к существующим определениям. Проведенное исследование позволило получить ряд новых данных о признаках психологического насилия и механизмах формирования этих признаков на основе полученных знаний, а также в статье рассматриваются научные точки зрения различных выдающихся ученых, как отечественных, так и ученых постсоветского пространства, относительно понятия психического насилия. Из рассмотренных взглядов выделены важнейшие признаки и предложено определение психического насилия.

Ключевые слова: психическое насилие, насилие, психическое принуждение